

УДК 37.014.5 (063)

Виклики часу у системі вищої освіти в Україні

Микола Каслін,

професор, начальник навчального відділу,

Володимир Бондаренко,

професор, завідувач секції педагогіки та психології,

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У сучасну епоху освіта стала однією з найбільших сфер людської діяльності. У ній зайнято понад мільярд учнів і майже 50 мільйонів педагогів. Істотно підвищилася соціальна роль освіти: від її спрямованості й ефективності сьогодні багато в чому залежать перспективи розвитку людства. В останнє десятиліття світ змінює своє ставлення до всіх видів освіти й це не випадково. Адже, ще В. І. Вернадський свого часу зазначав: «Загибель чи занепад вищої школи є національним нещастям, оскільки підриває саме існування нації» [1, с.179]. Освіта, особливо вища, розглядається як головний, провідний чинник соціального й економічного прогресу. Причина такої уваги полягає в розумінні того, що найважливішою цінністю і основним капіталом сучасного суспільства є людина, яка здатна до пошуку та освоєння нових знань і прийняття нестандартних рішень.

Глобалізаційні процеси розвитку світової економіки призвели до порушення усталеної системи розвитку промисловості й освіти, перетворення постіндустріального суспільства у глобальне інформаційне, яке ґрунтується не лише на знаннях, а й на компетентності фахівців, що не могло не позначитись на актуалізації питань, пов'язаних з інноваційними підходами до організації усіх освітніх процесів.

Саме тому останнім часом у суспільстві однією з найпоширеніших тем для обговорення є тема удосконалення освіти. Популярність даної теми у публіцистичній і науково-педагогічній літературі зумовлена станом і рівнем сучасної української освіти.

Висновок про те, що науково-технічний прогрес не здатен розв'язати найбільш гострі проблеми суспільства й особистості було зроблено ще в середині 60-х років минулого тисячоліття. Сьогодні вже беззаперечною істиною є постулат про те, що економічний рівень розвитку країни, у першу чергу, залежить не від розвитку економіки країни, її промисловості та сільського господарства, а від рівня розвитку її освітньої системи. Ні економіка, ні промисловість, ні сільське господарство будь-якої країни не відповідатимуть світовим критеріям та вимогам сучасності без освічених, конкурентоспроможних на ринку праці фахівців. Усе реальнішим за останні роки стало усвідомлення обмеженості й небезпеки подальшого розвитку людства шляхом чисто економічного зростання й технічної могутності. Розвиток усе більше визначається критеріями культури, взаєморозуміння й мудрості самої людини. Говорячи словами Е. Фромма, розвиток буде визначатися не стільки тим, що людина вміє, скільки тим, хто вона є, що вона може зробити з тим, що має [2].

Ось чому до системи вищої освіти сьогодні висувуються досить жорсткі вимоги: вона повинна готувати випускників ЗВО до життя й діяльності в динамічному й постійно змінюваному світі, в якому перед фахівцем постійно виникають нестандартні задачі, розв'язання яких передбачає наявність умінь і навичок будувати й аналізувати власні дії.

Метою даної наукової розвідки є аналіз стану та пошук відповідей на виклики часу у системі вищої освіти в Україні.

У сучасній науковій літературі, що досліджує проблеми управління інноваційними процесами в освітній діяльності, наголошується на складності й багатоаспектності цього процесу. Особлива увага учених, педагогів-практиків і сучасних промисловців зосереджується на тому, що інноваційні підходи до підготовки фахівців у вишах України мають бути позбавлені формалізму. Ні промисловості, ні суспільству сьогодні вже не потрібні реформи заради реформ. Час від нас вимагає переглянути теоретичні і практичні підходи до змісту освіти, педагогічної підготовки викладачів ЗВО, розробки і практичного застосування у навчальному процесі нових технологій і методів навчання. Адже, як відомо, підґрунтям будь-яких змін в організації вищого навчання й інноваційних освітніх технологій, які застосовуються у вишах, повинно бути соціальне замовлення, професійні інтереси майбутніх фахівців, урахування особистісних особливостей студентів [3].

Над зазначеними проблемами працювали й активно працюють вже не одне десятиліття як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники: В.І. Астахова, К.В. Астахова, В.С. Бакіров, І.А. Зязюн, Р.С. Гуревич, С.У. Гончаренко, В.Г. Кремень, Н.Г. Нічкало, О.М. Пехота, С.О. Сисоєва, І.О. Зимня, І.Я. Лернер, Дж. Мартін, Л. Свенсон, М.М. Скаткін та інші.

Перехід до нової педагогіки означає всебічне оновлення навчально-виховного процесу — його змісту, форм, методів, і, що найскладніше, психології не лише

педагогів ЗВО, а й самих студентів: їх образу мислення, інтересів й установок, їх ставлення один до одного й до оточення.

Криза світової освітньої системи призвела до того, що сьогодні практично всі розвинені країни проводять різні за глибиною й масштабами реформи національних систем освіти, вкладаючи у цю справу величезні фінансові кошти. Реформи вищої освіти набули статусу державної політики, бо держави стали усвідомлювати, що рівень вищої освіти в країні визначає її майбутній розвиток. У руслі цієї політики вирішуються питання, пов'язані зі зростанням контингенту студентів, необхідною оптимальною кількістю ЗВО, якістю знань, новими функціями вищої школи, кількісним зростанням інформації, поширенням нових інформаційних технологій тощо.

Такі зрушення відбуваються навіть не зважаючи на те, що у світовій і вітчизняній освітній політиці ще й до сьогодні є дуже непопулярними такі поняття як «світова криза освіти» і «криза вітчизняної освіти». Взагалі ми довгий час були переконані в тому, що освітня криза можлива лише за кордоном. Хоча ще у 1968 році американський вчений і діяч освіти Ф.Г. Кумбс, мабуть, вперше дав аналіз невирішених проблем освіти: «В залежності від умов, що склалися в різних країнах, криза проявляється в різній формі, більшій чи меншій. Але її внутрішні пружини в однаковій мірі проступають у всіх країнах — розвинених і країнах, що розвиваються, багатих і бідних, у тих, що здавна славляться своїми навчальними закладами або у тих, що з великим трудом створюють їх зараз» [4]. У нашій країні чомусь завжди вважалося, що «у нас» мова може йти лише про «труднощі зростання», «геополітичні проблеми», «тимчасові економічні проблеми», які дещо позначаються на нашій освітній системі. Сьогодні наявність кризи вітчизняної системи освіти вже дуже важко не помітити (однак, слід одразу підкреслити, що поняття «криза національної освітньої системи» у нашому розумінні, аж ніяк не

тотожне поняттю «занепад національної освітньої системи»). Проблеми вищої освіти в Україні не є якимось ексклюзивними, вони включають у себе, як правило, більшу частину чинників, що притаманні освітнім системам більшості європейських країн. Але є й такі, так би мовити вітчизняні й ексклюзивні, що безпосередньо впливають на сучасну українську модель вищої освіти:

- *економічна криза й відтік «мізків» за кордон.* За даними Міністерства закордонних справ у 2018 р. щомісяця з України в країни далекого й близького зарубіжжя виїздило близько ста тисяч людей. І справа тут не лише у безвізовому режимі з Євросоюзом, не тому що в європейських країнах краща освіта, а тому що молодь шукає більш гідних умов для своєї майбутньої кар'єри, перспектив саморозвитку й подальшого життя;

- *демографічна криза й небажання випускників середніх шкіл навчатися в Україні.* Так, Міністр закордонних справ України П.А. Клімкін зазначав, що випускники західноукраїнських шкіл у своїй більшості бажають продовжувати навчання за кордоном. Він навів приклад відвідин польської школи на Івано-Франківщині, в якій у 24 польських класах не навчалася жодного поляка. Така сама ситуація у словацьких й угорських школах Ужгорода. Більше того, з шести тисяч випускників шкіл, які в 2018 р. склали ЗНО на 180 балів і вище, майже четверта частина (близько 1500 учнів) не подали свої документи в жоден український ЗВО,

тобто одразу виїхали на навчання до Європи. Лівову частку людей, які виїжджають з України за кордон, складає молодь у віці від 21 до 35 років;

- *непропорційне зростання кількості українських ЗВО* відповідно до кількості потенційних абітурієнтів. За роки незалежності України, за даними МОН України, відбувалося постійне зростання кількості закладів вищої освіти III — IV рівнів акредитації. Так, незважаючи на скорочення кількості населення в Україні й процеси осучаснення й автоматизації промислових підприємств, що автоматично призводить до скорочення робочих місць для майбутніх випускників університетів практично, щорічно збільшується кількість ЗВО. Досліджуючи цю проблему, ми дійшли висновку про те, що існує певна залежність кількості ЗВО в країні та якості підготовки їх випускників до майбутньої професійної діяльності — чим більше в країні ЗВО, тим нижчою є якість підготовки майбутніх фахівців. Так, за нашими спостереженнями, зростання кількості ЗВО негативно позначається на конкурентності між ними, оскільки конкурентність банально зводиться до боротьби не за якість наданих освітніх послуг, а до боротьби за кількість студентів. Сьогодні в Україні існує три варіанти принципових підходів до побудови системи сучасного ЗВО, які наведені на рис. 1.

З наведеного рисунку видно, що чим меншою є кількість ЗВО, тобто їхня доступність, тим вищою є якість (недоліком є зростання освітніх послуг — Варіант

Рис. 1. Принципові підходи до побудови системи вищої освіти

А); у варіанті із зростанням доступності вищої освіти (ситуація, яка існує в Україні сьогодні, — кількісне зростання ЗВО) — зростає доступність, знижується ціна освітніх послуг, але й падає якість підготовки випускників ЗВО (Варіант Б). На наш погляд, оптимальним був би Варіант В, коли доступність була б співвіднесена з ціною й якістю [5, с. 56–57];

- *недосконалість системи підвищення педагогічної майстерності професорсько-викладацького складу ЗВО.* Педагоги підвищують свою кваліфікацію через короткострокові стажування один раз на п'ять років, хоча цим викладач ЗВО повинен займатися постійно, упродовж усього періоду педагогічної діяльності. Адже, як стверджував К.Д. Ушинський, *Учитель живе доти, доки він вчиться, тільки-но він перестає вчитися, у ньому помирає вчитель* [6]. Зазвичай таке стажування спрямоване на удосконалення знань з предметної області діяльності, іноді підвищення кваліфікації спрямоване на удосконалення знань в області інформаційних технологій (07.05. 2019 р. МОН України запропоновано до обговорення Проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників», який розроблено на виконання частини шостої статті 59 Закону України «Про освіту»). А от системи підвищення кваліфікації викладачів інженерних дисциплін стосовно питань педагогічної майстерності, психолого-педагогічної готовності до викладацької діяльності, комунікативної компетентності, організації навчального процесу та ін. ще й досі не існує. Існуюча традиційна система підготовки педагогів для вищих навчальних закладів України все ще залишається досить консервативною [7, с. 11];

- *проблема недостатнього фінансування як освітнього процесу, так і науково-дослідного процесу у ЗВО (вимушені канікули з метою заощадження коштів у зимовий період і перехід лабораторних досліджень у віртуальний простір);*

- *комерціалізація вищої освіти в Україні.* Сьогодні все популярнішим стає тренд — фінансування університетів під гаслами розширення їх автономії покладається на самі університети, яким запропоновано самостійно знаходити гроші для досліджень й освіти. Це означає радикальний розрив з віковою традицією розуміння вищої освіти як «суспільного блага» і віднесення її до області «приватних інтересів», перетворення на сукупність товарів і послуг. Фактично мова йде про зміну загальної парадигми вищої освіти. Замість гуманістичної парадигми, що трактує вищу освіту як право людини збагачувати себе вищими інтелектуальними досягненнями людства і ставити їх на службу соціальному прогресу, легітимізується парадигма економічна, яка трактує вищу освіту як сферу інвестицій, що приносять додатковий прибуток, фінансові дивіденди та інші бонуси. Університет у цьому плані трактується по аналогії з комерційним підприємством, бізнес-корпорацією, яка змушена у своїй науковій та освітній діяльності максимально слідувати логіці бізнесу. Звідси прямий шлях до комерціалізації відносин викладачів і студентів, до зростання й домінування університетського менеджменту, до вихолощення з університетського життя всього, що не сприяє економічній ефективності, тобто прибутковості. Це спричинило за собою сильний крен університетів у бік наукового обслуговування бізнесу, перенесення центру ваги на оплачувані замовлені дослідження, яким присвячують основний час провідні професори, оскільки від їх наукової активності залежить їх статус і добробут. Це вихолощує з університетського життя все, що мало пов'язане з прикладними завданнями, тим більше зі збереженням і розвитком соціально-гуманітарного знання [8, с. 10];

- *проблема «омолодження» педагогічних кадрів ЗВО — як правило, молоді педагоги, які починають свою викладацьку діяльність у вищій школі, мають дуже приблизне уявлення про саму структуру педагогічного процесу, не володіють*

розвиваючими методами навчання й педагогічними технологіями, а методична грамотність і педагогічна майстерність для них це те, що приходить лише через певну кількість років роботи у ЗВО. Для більшості молодих викладачів навчання — елементарний комунікативний акт, що не потребує спеціальної професійної підготовки та майстерності. Що ж стосується організаційних питань навчального процесу, то вони розуміються як щось, що відбувається автоматично, достатньо викладачеві зайти в аудиторію. Окрім аудиторної лекторської роботи ще існує керівництво практикою, курсовими та дипломними проектами, науково-дослідною, виховною й позааудиторною роботою. Уся педагогічна теорія в таких викладачів зводиться до постулату — викладач завжди й усьому правий, а рештою оволодіємо методом проб і помилок. Єдина, існуюча сьогодні, система підготовки викладачів спеціальних дисциплін здійснюється через аспірантуру (понад 90 % аспірантів після захисту дисертацій стають викладачами), але вона не може вважатися ефективною, оскільки спрямована на наукову діяльність викладачів з науковим ступенем доктора філософії, хоча наукова й навчальна діяльність досить сильно різняться між собою [5, с. 57-58];

- *зникнення «Інституту наставництва та кураторства» з практики введення молодих викладачів у навчальний процес ЗВО;*

- *тотальна лібералізація навчального процесу, що допускає вільне відвідування лекцій (особливо на старших курсах), необмежена кількість спроб складання іспитів і заліків і мінімізація кількості відрахувань студентів за невиконання навчальних планів, адже від цього залежить «виживання» самого ЗВО;*

- *надмірне захоплення професійною підготовкою дуже негативно позначається на загальному духовному й культурному розвитку особистості;*

- *усереднений підхід до особистості, валовий випуск «інженерної продукції», незатребуваність десятиліттями*

інтелекту, таланту, моральності, професіоналізму призвели до деградації моральних цінностей, до деінтелектуалізації суспільства, падіння престижу високоосвіченої людини.

Ще одним з головних завдань системи сучасної вищої освіти є необхідність забезпечення відповідності якості професійної освіти потребам особистості, суспільства та ринку праці, що постійно змінюються. У педагогіці існує загальновідома аксіома — професіонала може підготувати лише професіонал. Виходячи із цього положення, можна констатувати, що саме від викладацького складу головним чином залежить успіх реформування усієї освітньої системи України. А от якість викладацького складу безпосередньо пов'язана з їхньою професійною компетентністю: постійним процесом удосконалення професійних знань й умінь, здатністю приймати та застосовувати у практичній педагогічній діяльності інноваційні педагогічні технології та методики, уміти знаходити гармонію між педагогічною діяльністю та науково-дослідною роботою.

Ми глибоко переконані в тому, що шлях до удосконалення системи вищої освіти в Україні повинен починатися з викладачів закладів вищої освіти, формування яких повинно здійснюватися через розвиток тих, хто вже працює у вищому навчальному закладі або прийняття на роботу нових співробітників, які мають відповідні здібності. Наступним кроком має стати виховання викладацького персоналу в дусі прихильності до базових цінностей або прийняття на роботу працівників, які поділяють погляди на такі цінності. Формування партнерських відносин у вищому навчальному закладі означає створення команд, учасники яких мають необхідні здібності, пройшли належне навчання й можуть діяти, беручи до уваги прийняті у закладі вищої освіти базові цінності [9, с. 19].

Сучасний викладач сьогодні вже виступає не стільки в якості носія та передатчика наукової інформації, скільки є менеджером освітнього процесу, органі-

затором пізнавальної діяльності студентів, їх самостійної роботи й наукової творчості.

Контроль якості викладацького складу ЗВО знаходиться у тісному зв'язку з докорінними змінами вимог на конкурентному ринку освітнього процесу. Саме ринкові відносини вимагають значного підвищення вимог до професійної якості та високого рівня кваліфікації випускників університетів. Висока професійна підготовка є тим чинником, що забезпечує соціалізацію й реальне входження випускника університету в умови реального конкурентного середовища та його соціального захисту.

Ми вважаємо, що робота викладача ЗВО має повернути свою престижність з усіма вихідними із цього положеннями, для чого необхідно реалізувати конкретні заходи, а саме:

- реальне економічне забезпечення високоінтелектуальної роботи викладача ЗВО, що дозволить більше уваги приділяти змісту та якості педагогічної діяльності в аудиторному процесі;

- матеріальне забезпечення навчального процесу, тобто оновлення наочної й лабораторної бази ЗВО, можливість проходження практики студентами на реально конкурентоспроможних підприємствах під керівництвом викладача ЗВО й наставника від виробництва,

- можливість брати участь як у всеукраїнських, так і в міжнародних конференціях, на яких обговорюються сучасні фахові й педагогічні проблеми;

- забезпечення можливості проведення викладачами наукових досліджень, без яких неможлива елітна університетська підготовка;

- розроблення механізмів контролю за навчальною діяльністю викладачів, який би не обмежувався, дуже часто формальним, проходженням курсів підвищення кваліфікації за вузькою спеціальністю викладача технічної дисципліни. Обов'язковою складовою такого підви-

щення кваліфікації має бути й педагогічна складова: інноваційні технології, техніки та методики презентації знань у студентській аудиторії;

- необхідно осучаснити й удосконалити механізми контролю якості як викладання, так і самого процесу навчання: потрібно оцінювати не лише педагогічний склад університету й методичне забезпечення навчального процесу, а кваліфікацію й професійні компетентності;

- необхідно максимально перевести у науково-прагматичне русло кваліфікаційні роботи (курскові роботи та проекти, дипломні роботи та проекти), не обмежуючись їхньою перевіркою на плагіат. Головним результатом таких робіт має бути креативність у підході до вирішення тих чи інших науково-технічних проблем, що практично неможливо без провідної ролі викладача-консультанта.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що неправомірне поширення на сферу освіти ринкових форм діяльності, ігнорування специфічної природи освітнього процесу може призвести до втрати найбільш вразливих складових суспільних багатств — науково-методичного та педагогічного досвіду і традицій творчої діяльності особистості педагога ЗВО. І навіть незважаючи на те, що сучасний розвиток суспільства вимагає нової системи вищої освіти — «інноваційного навчання», яке сформуло б у тих, хто навчається, здатність до проєктивної детермінації майбутнього, відповідальність за нього, віру в себе і свої професійні здібності впливати на це майбутнє, її реформування повинно відбуватися не лише еволюційним шляхом (без докорінного руйнування того, що на працювалося не одне століття), у його основі повинно лежати нове уявлення про місце і студента, і педагога ЗВО в сучасному світі, про сенс їхньої практичної діяльності та буття, про соціальну роль освіти у вирішенні ключових проблем людства.

Література

1. Вернадский В.И. Разгром // Вернадский В.И. Публицистические статьи. Москва : Наука, 1995. 320 с.
2. Фромм Э. Душа человека. Москва : Республика, 1992. 430 с.
3. Базилевич С.В., Брылова Т.Б., Глухих В.Р., Левкин Г.Г. Использование инновационных и интерактивных методов обучения при проведении лекционных и семинарских занятий // Наука Красноярья. 2012. №4. С. 103–113.
4. Кумбс Г. Филипп. Кризис образования в современном мире: системный анализ. Москва : Прогресс, 1970. 261 с.
5. Бондаренко В.В. Викладач як основа конкурентоспроможності випускника технічного університету // Наукові записки кафедри педагогіки. Вип.43, 2018. С. 52–61.
6. Видатний український педагог К.Д. Ушинський // Історія української школи та педагогіки. Київ : Знання, 2003. С. 202–217.
7. Bondarenko V., Kopytkov D. The teacher of the higher vocational school as a basis of education quality // Bulletin of Kharkov national automobile and highway university: Collection of scientific works. Issue 77, 2017. pp. 7–22.
8. Бакиров В.С. Трансформація університета, функцій і статусу університетського преподавателя // Кадровый потенциал современных образовательных систем: состояние и перспективы: материалы междунар. науч.-практ. конф. Харьков : Изд-во НУА, 2016. С. 4–12.
9. Ніколаєнко С.М. Якість вищої освіти в Україні — погляд у майбутнє // Світ фінансів. 2006. Вип. 3 (8). С. 7–22.

03.04.2019